

Comentari jurisprudencial

## **LES CONNEXIONS ENTRE URBANISME, HABITATGE I MEDI AMBIENT EN LA JURISPRUDÈNCIA DEL TRIBUNAL SUPREM**

Gerardo García Álvarez\*

### **Sumari**

I. Introducció

II. Intimitat, inviolabilitat del domicili i dret constitucional a un medi ambient adequat: l'evolució de la jurisprudència sobre el soroll

III. De l'avaluació d'impacte ambiental de projectes a l'avaluació ambiental estratègica dels plans urbanístics: àmbit d'aplicació de les avaluacions ambientals i efectes de la seva omissió

1. La interpretació extensiva dels procediments subjectes

2. La reafirmació de l'efecte invalidant de l'omissió o la realització greument defectuosa

---

\*Gerardo García Álvarez, professor titular de dret administratiu. Facultat de Dret. Universitat de Saragossa.  
Article rebut el 18.11.2008. Avaluació: 17.12.2008. Data d'acceptació de la versió final: 23.2.2009.

## I. Introducció

És fàcil relacionar urbanisme, medi ambient i habitatge. L'evolució des del dret a l'habitatge a un dret a la ciutat, que sumaria la necessitat d'un medi ambient «urbà» adequat, ha estat objecte de diversos documents de treball en l'àmbit comunitari europeu i ja té una plasmació, més o menys reeixida, en diverses lleis autonòmiques.<sup>1</sup> Però, sobretot, aquest dret a un medi ambient adequat, relacionat amb la inviolabilitat del domicili, ha comportat diversos pronunciaments del Tribunal Europeu de Drets Humans que han influït decisivament en la jurisprudència de la Sala contenciosa administrativa del Tribunal Suprem espanyol, en el qual s'ha donat una presa de posició evident a favor de l'efectivitat del dret.

A més d'aquesta relació específica, la interconnexió entre urbanisme i medi ambient és cada vegada més evident i estreta,<sup>2</sup> no solament limitada al medi ambient urbà, sinó també com a instrument de preservació del medi ambient «natural». D'una banda, per la recepció en la legislació urbanística de normes i conceptes que tenen l'arrel en el dret ambiental: en primer lloc, el d'un urbanisme sostenible, recollit expressament en la legislació vigent,<sup>3</sup> però que pretén vertebrar el conjunt de les prescripcions de la llei;<sup>4</sup> segon, la preservació dels espais naturals davant els usos del sòl que puguin menyscar-los, la qual cosa té la seva expressió més clara en la regla següent (art. 13.4, paràgraf segon):

«Només es podrà alterar la delimitació dels espais naturals protegits o dels espais inclosos a la Xarxa Natura 2000, reduint-ne la superfície total o excloent-ne terrenys, quan així ho justifiquin els canvis que hi provoqui la seva evolució natural, demostrada científicament. L'alteració s'haurà de sotmetre a informació pública, que en el cas de la Xarxa Natura 2000 s'ha de fer de manera prèvia a la remissió de la proposta de descatalogació a la Comissió Europea i a l'acceptació per aquesta de la descatalogació».

Això connecta directament amb la normativa que exigeix la submissió a avaluació ambiental estratègica de determinats plans i programes elaborats per les administracions públiques:<sup>5</sup>

a) Els que estableixin el marc per a l'autorització futura de projectes sotmesos legalment a avaluació d'impacte ambiental en les matèries següents: [...] ordenació del territori urbà i rural, o de l'ús del sòl.

b) Els que requereixin una avaluació conforme a la normativa reguladora de la Xarxa Ecològica Europea Natura 2000, regulada en la Llei 4/1989, de 27 de març, de conservació dels espais naturals i de la flora i la fauna silvestres.»

L'avaluació de l'impacte ambiental s'ha convertit en la forma ordinària de presa de decisions territorials, ja sigui en la seva modalitat d'avaluació estratègica de plans i programes o bé en la d'avaluació ambiental de projectes. A més, davant l'absència, en la majoria de casos, d'una planificació de l'ordenació del territori prou eficaç, la jurisprudència s'havia mostrat activa en l'exigència d'avaluacions ambientals suficients i prèvies a la presa de decisions, anteriorment a la seva exigència normativa.

En tot cas, d'acord amb l'encàrrec rebut dels directors de la present obra, les línies següents es limitaran a un camp específic dels molts en què les interconnexions entre medi ambient, urbanisme i habitatge es manifesten: la jurisprudència del Tribunal Suprem. Al meu judici, l'anàlisi de les sentències de la Sala contenciosa

---

<sup>1</sup> Ponce (2008), pàg. 256-258.

<sup>2</sup> Per a un tractament de síntesi, Del Olmo (2008), pàg. 103-177.

<sup>3</sup> Reial decret legislatiu 2/2008, de 20 de juny, pel qual s'aprova el text refós de la Llei de sòl, art. 2.

<sup>4</sup> López Ramón (2007), pàg. 15-22.

<sup>5</sup> Llei 9/2006, de 28 d'abril, sobre avaluació dels efectes de determinats plans i programes en el medi ambient, art. 3.2.

administrativa del Tribunal Suprem aporta un valor pràctic, en la seva funció de «complementar» l'ordenació jurídica, però també mostra fins a quin punt els valors ambientals s'estan filtrant al conjunt de la nostra ordenació i la mentalitat dels juristes.

La creixent sensibilitat de la Sala contenciosa administrativa del Tribunal Suprem —crec que dels òrgans jurisdiccionals, en general— no solament es plasma en els temes tractats en aquest treball.<sup>6</sup> Tanmateix, contràriament al que ha succeït en altres aspectes de la protecció ambiental, en el camp de les relacions amb l'habitatge i l'urbanisme, al costat d'un impuls propi es pot apreciar una influència clara de les instàncies judicials europees, ja sigui el Tribunal de Justícia de la Comunitat Europea o bé el Tribunal Europeu de Drets Humans. La sensibilitat del Tribunal Suprem envers les decisions emanades d'aquests altres tribunals, junt amb la «lluita pel dret» de particulars i associacions, ha comportat que la jurisprudència hagi anat en molts casos per davant del legislador, molt més reticent, fins i tot per a la transposició del dret comunitari.

## **II. Intimitat, inviolabilitat del domicili i dret constitucional a un medi ambient adequat: l'evolució de la jurisprudència sobre el soroll**

Els mitjans de comunicació han dedicat una atenció considerable a la Sentència del Tribunal Suprem de 13 d'octubre de 2008,<sup>7</sup> sobre la vulneració del dret fonamental a la inviolabilitat domiciliària com a conseqüència del soroll produït per avions durant l'aterratge a l'aeroport de Barajas. No és l'única sentència recent del Tribunal Suprem sobre soroll i inviolabilitat del domicili: se'n poden citar les sentències de 20 de març de 2006,<sup>8</sup> de 12 de març de 2007,<sup>9</sup> de 12 de novembre de 2007,<sup>10</sup> de 26 de novembre de 2007<sup>11</sup> o de 2 de juny de 2008.<sup>12</sup> En totes es condemna les administracions públiques demandades, en alguns casos perquè la pertorbació provenia de l'activitat de l'Administració —per exemple, en les sentències de 26 de novembre de 2007, en què la contaminació acústica procedia dels serveis de neteja municipal en horari nocturn—, però en la gran majoria el que es condemna és la inactivitat de l'Administració.

Són seqüeles de la Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans de 16 de novembre de 2004, cas *Moreno Gómez contra Espanya*,<sup>13</sup> una demanda presentada contra el Regne d'Espanya per la passivitat de l'Administració davant la contaminació acústica que patia un domicili, conseqüència dels sorolls nocturns de bars i discoteques. El Tribunal va declarar l'existència d'una violació de l'art. 8 del Conveni Europeu de Drets Humans, en el qual es declara el dret al respecte de la vida privada i familiar i a la inviolabilitat del domicili. Aquest pronunciament ha rebut una gran atenció de la doctrina, fent ressaltar aspectes com un cert activisme

<sup>6</sup> García Álvarez (2007), pàg. 12-13.

<sup>7</sup> STS de la Sala contenciosa administrativa, secció 7a, de 13 d'octubre de 2008, recurs de cassació núm. 1553/2006, ponent Pablo Lucas Murillo de la Cueva.

<sup>8</sup> Sentència de la Sala contenciosa administrativa, secció 4a, de 20 de març de 2006, ponent Celsa Pico Lorenzo (RJ 2006\5050).

<sup>9</sup> STS, Sala contenciosa administrativa, secció 7a, de 12 de març de 2007, recurs núm. 340/2003, ponent Eduardo Calvo Rojas.

<sup>10</sup> STS, Sala contenciosa administrativa, secció 7a, de 12 de novembre de 2007, recurs de cassació núm. 255/2004, ponent Eduardo Calvo Rojas (RJ 2007\8394).

<sup>11</sup> STS, Sala contenciosa administrativa, secció 7a, de 26 de novembre de 2007, recurs de cassació núm. 1204/2004, ponent José Díaz Delgado (RJ 2007\8552).

<sup>12</sup> STS de la Sala contenciosa administrativa, secció 7a, de 2 de juny de 2008, recurs de cassació núm. 10130/2003, ponent Pablo Lucas Murillo de la Cueva.

<sup>13</sup> STEDH Estrasburg (secció 3a) de 16 novembre 2004, *Moreno Gómez contra Espanya*, demanda núm. 4143/2002 (TEDH 2004\68).

judicial<sup>14</sup> o l'«ecologització» dels drets fonamentals,<sup>15</sup> passant pel tractament donat a la càrrega de la prova, en la qual s'opera una mena d'inversió,<sup>16</sup> però destacant la seva importància.<sup>17</sup> Sembla evident que aquesta sentència ha tingut una forta influència en el Tribunal Suprem: n'hi ha prou amb contrastar els pronunciaments posteriors de l'alt tribunal amb l'argumentació de la Sentència de 8 de novembre de 2004<sup>18</sup> —immediatament anterior al pronunciament del Tribunal d'Estrasburg—, en què amb formalisme extrem s'afirma que «no ha quedat demostrat que els sorolls provinents dels locals propers afectessin el dret a la intimitat personal o el de la inviolabilitat del domicili de l'art. 18 de la Constitució» (FJ 11). Encara que hi hagi sentències anteriors al 2004 que mostren sensibilitat pel problema del soroll,<sup>19</sup> aquesta sensibilitat ha estat reforçada.

Troblem un pronunciament significatiu, en el qual es troba interpellat l'Ajuntament de València, en la Sentència de 12 de març de 2007.<sup>20</sup> Un grup de veïns sol·licita a l'Ajuntament la tramitació del procediment administratiu per declarar una nova «zona acústicament saturada» d'acord amb una ordenança del mateix Ajuntament.<sup>21</sup> Davant la denegació per silenci administratiu, recorren per la via de protecció jurisdiccional dels drets fonamentals. La primera instància els és adversa, en entendre el Tribunal Superior de Justícia que el que els recurrents plantejaven era una qüestió de legalitat ordinària. Tanmateix, el Tribunal Suprem invoca diferents precedents jurisdiccionals, tant del Tribunal Europeu de Drets Humans<sup>22</sup> o del Tribunal Constitucional,<sup>23</sup> com de la seva pròpia jurisprudència,<sup>24</sup> per sintetitzar la doctrina aplicable (FJ 4):

«Com a domicili inviolable s'ha d'identificar l'espai on l'individu viu sense estar subjecte necessàriament als usos i les convencions socials i on exerceix la seva llibertat més íntima, per la qual cosa l'objecte específic de protecció en aquest dret fonamental és tant l'espai físic en si mateix com el que en ell hi ha d'emanació de la persona que l'habita.

Aquest dret fonamental ha adquirit una dimensió positiva, en relació amb el lliure desenvolupament de la personalitat, orientada a la seva plena efectivitat. [...]

<sup>14</sup> Arana (2005), pàg. 292. En un sentit coincident s'havia pronunciat Velasco (1995), pàg. 309-311, a propòsit del cas López Ostra contra Espanya, resolt pel Tribunal Europeu de Drets Humans per Sentència de 9 de desembre de 1994.

<sup>15</sup> Caracterització referida al conjunt de sentències en l'estela de la qual se situaria el cas Moreno Gómez, a Lozano (2002), pàg. 175-205.

<sup>16</sup> Arana (2005), pàg. 293-295.

<sup>17</sup> Tur (2004) pàg. 157-176 i Almodóvar (2005), pàg. 161-165.

<sup>18</sup> STS, Sala contenciosa administrativa, secció 7a, de 8 de novembre de 2004, recurs de cassació núm. 462/2001, ponent Juan José González Rivas.

<sup>19</sup> Per exemple, la STS (Sala contenciosa administrativa, secció 7a) de 10 d'abril de 2003, recurs de cassació núm. 1516/1999, ponent Nicolás Maurandi Guillén (RJ 2003\4920), que davant un cas d'inactivitat municipal enfront del soroll condemna l'Administració a pagar una indemnització periòdica fins que es restableixi completament el dret a la inviolabilitat del domicili.

<sup>20</sup> Recurs núm. 340/2003, ponent Eduardo Calvo Rojas.

<sup>21</sup> En concret, amb els art. 30 a 32 de l'Ordenança municipal de sorolls i vibracions de 28 de juny de 1996 (BOP de 23 de juliol de 1996). L'art. 30 estableix el següent: «1. Es defineixen com a zones acústicament saturades per efectes auditius, aquelles zones o llocs del municipi en què es produeix un elevat impacte sonor a causa de l'existència de nombrosos establiments dels regulats a la secció 2, del capítol II, del títol IV de la present ordenança, a l'activitat de les persones que els utilitzen i al soroll produït pels vehicles que transiten per les zones esmentades, i amb això una acusada agressió als ciutadans.

2. Podran ser declarades zones acústicament saturades (ZAS) aquelles en què, encara que cada activitat compleixi individualment els nivells regulats en aquesta ordenança, se sobrepassin dues vegades per setmana durant dues setmanes consecutives o tres alternes en un termini de 35 dies naturals, i en més de 20 dB(A) els nivells de pertorbació per sorolls en l'ambient exterior establerts a l'art. 8.

El paràmetre que cal considerar serà LAeq,1 durant qualsevol hora del període nocturn (22 a 8 h) o LAeq,14 per a tot el diürn (8 a 22 h).»

<sup>22</sup> Cita les sentències de 21 de febrer de 1990, cas Powell i Rayner contra el Regne Unit, de 9 de desembre de 1994, cas López Ostra contra Espanya, i de 19 de febrer de 1998, cas Guerra i altres contra Itàlia.

<sup>23</sup> Sentència 119/2001, de 8 de juny.

<sup>24</sup> Sentències de 10 d'abril de 2003 (recurs de cassació 1516/99) i de 29 de maig de 2003 (cassació 7877/99).

El soroll pot arribar a representar un factor psicopatogen destacat en el si de la nostra societat i una font de pertorbació permanent de la qualitat de vida dels ciutadans (com ho acrediten les directrius marcades per l'Organització Mundial de la Salut sobre el soroll ambiental). [...]

Ha de merèixer la protecció dispensada al dret fonamental a la vida personal i a familiar, en l'àmbit domiciliari, una exposició prolongada a determinats nivells de soroll que puguin qualificar-se objectivament com a evitables i insuportables, en la mesura que impedeixin o dificultin greument el lliure desenvolupament de la personalitat, sempre que la lesió o menyscapse provingui d'accions i omissions d'ens públics a què sigui imputable la lesió produïda.»

El Tribunal Suprem reconeix que no es pot parlar de passivitat o inactivitat de l'Administració, ja que l'Ajuntament de València havia demanat informes tècnics i realitzat diversos mesuraments i controls sonomètrics, a més d'acordar diverses mesures, com el tancament del trànsit rodat durant les nits de divendres i dissabtes, la revisió dels establiments amb ambientació musical, el control de la instal·lació de taules i cadires a la via pública, el control del consum de begudes alcohòliques a la via pública i del compliment de l'horari de tancament dels locals. Es pot afegir que aquestes són, en bona part, les mesures previstes a l'art. 32 de l'Ordenança per als casos de declaració de zona acústica saturada i, malgrat això, no se n'haurien obtingut resultats tangibles, segons la sentència. Amb tot, el Tribunal Suprem entén que l'Ajuntament ha incorregut en una vulneració de drets fonamentals (FJ 6):

«[...] la protecció adequada dels drets fonamentals que invoquen els recurrents no exigeix que l'Ajuntament adopti precisament les mesures o iniciatives que aquests sol·licitin per combatre els sorolls excessius; però *si els interessats reclamen que s'iniciï un procediment previst específicament en la normativa municipal* —l'expedient per a la declaració de zona acústicament saturada— *i aquesta petició té el suport de dades i mesuraments que, almenys en principi, indiquen la procedència d'una iniciativa tal, la resposta negativa de l'Ajuntament, mitjançant el silenci, sense oferir cap explicació que justifiqui la denegació, s'ha de considerar vulneradora d'aquells drets fonamentals*».

### **III. De l'avaluació d'impacte ambiental de projectes a l'avaluació ambiental estratègica dels plans urbanístics: àmbit d'aplicació de les avaluacions ambientals i efectes de la seva omissió**

En les avaluacions ambientals s'ha passat d'una jurisprudència restrictiva quant a la seva exigibilitat i els eventuais efectes de la seva omissió a unes decisions judicials que s'han avançat a l'evolució de la legislació vigent, de vegades en connexió directa amb les normes comunitàries i la jurisprudència del Tribunal de Luxemburg.

Aquest instrument de tutela ambiental va entrar en el nostre dret amb la transposició de la Directiva del Consell 1985/337, de 27 de juny, relativa a l'avaluació de les repercussions de determinats projectes públics i privats sobre el medi ambient, és a dir, amb l'aprovació del Reial decret legislatiu ja derogat 1302/1986, de 28 de juny, d'avaluació d'impacte ambiental,<sup>25</sup> posteriorment complementat pel Reial decret 1131/1988, de 30 de setembre. A la normativa estatal es va unir de manera immediata l'establerta pels legisladors autonòmics en ús de les seves competències pròpies.<sup>26</sup>

<sup>25</sup> Després de diverses modificacions, aquest text legal va ser derogat finalment pel Reial decret legislatiu 1/2008, d'11 gener, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'avaluació d'impacte ambiental de projectes.

<sup>26</sup> *Vid.* Rosa Moreno (1993) i García Ureta (1994).

## 1. La interpretació extensiva dels procediments subjectes

La determinació dels plans o projectes sotmesos preceptivament a avaluació ambiental no ha estat fàcil. La redacció imprecisa de la primera normativa comunitària, sobretot dels articles 2.1 i 4.2 de la Directiva 1985/337, i la incertesa sobre el marge d'apreciació que corresponia als legisladors nacionals, especialment nacionals respecte als projectes inclosos a l'annex II de la Directiva, van generar grans dubtes aplicatius.<sup>27</sup> En efecte, l'art. 4.2 semblava posar a les mans dels estats membres la decisió última sobre la subjecció a avaluació ambiental de les obres i els projectes inclosos a l'annex II, encara que dins del paràmetre fixat a l'art. 2.1:

«Els estats membres han d'adoptar les disposicions necessàries perquè, abans de concedir-se l'autorització, els projectes que puguin tenir repercussions importants sobre el medi ambient, en particular a causa de la seva naturalesa, les seves dimensions o la seva localització, se sotmetin a una avaluació referent a les seves repercussions».

La posició majoritària va ser considerar que era una recomanació.<sup>28</sup> Davant aquesta interpretació, la Comissió es va decantar pel principi general establert a l'art. 2.1 i va considerar l'annex II substancialment obligatori. També el Tribunal de Luxemburg es va inclinar per considerar que els projectes de l'annex II de la Directiva 1985/337 no podien ser eximits pels estats sense un fonament que hauria de ser prou raonable.<sup>29</sup> Una sentència destacable va ser la de 16 de setembre de 1999,<sup>30</sup> encara que no la primera.<sup>31</sup>

El Tribunal Suprem va mantenir inicialment una posició diferent.<sup>32</sup> El legislador espanyol no s'havia considerat vinculat pel mandat genèric de l'article 4.2 de la Directiva 1985/337 i, aplicant restrictivament l'article 2.1, va aprovar l'annex II del Reial decret legislatiu 1302/1986; en la redacció original d'aquest annex<sup>33</sup> la relació de projectes sotmesos a avaluació no anava gaire més enllà de la que establia preceptivament l'annex I de la Directiva.<sup>34</sup> Aquesta posició va ser avalada pel Tribunal Suprem en diversos conflictes sobre la construcció de línies d'energia elèctrica, a partir de la Sentència de 2 de desembre de 1994,<sup>35</sup> doctrina seguida en pronunciaments posteriors,<sup>36</sup> encara que la posició no fos unànime.<sup>37</sup>

En la Sentència del Tribunal Suprem de 2 de desembre de 1994, l'obligatorietat de l'annex II de la Directiva 1985/337 per al legislador apareix només de manera implícita i tangencial. L'assumepte discutit era la impugnació de l'Acord del Consell de Ministres pel qual es va declarar la utilitat pública de la línia de transport d'electricitat d'alta tensió Aragó-Cazaril en el tram espanyol (la línia es paralitzaria en territori francès per motius ambientals). Respecte a la inexistència de «declaració» d'impacte ambiental en el moment en què el Consell de Ministres aprova la declaració d'utilitat pública impugnada, s'afirma que existia un estudi d'impacte

<sup>27</sup> Sobre l'evolució de la normativa comunitària, *vid.* Quintana López (2002), pàg. 45 i seg.

<sup>28</sup> *Vid.* Rosa Moreno (1993), pàg. 47 i la bibliografia que hi cita.

<sup>29</sup> *Vid.* Quintana López (2000), pàg. 428; i Fuertes (2002), pàg. 268-270.

<sup>30</sup> Assumpte C-435/97, Fundació per a la Protecció de la Vida Salvatge, WWF.

<sup>31</sup> El llavors Tribunal de Justícia de les Comunitats Europees ja s'havia pronunciat en aquest sentit en diverses ocasions, a partir de les sentències de 2 de maig de 1996, Comissió c. Bèlgica (C-133/94), i de 22 d'octubre de 1998, Comissió c. Alemanya (C-301/95).

<sup>32</sup> *Vid.* Quintana López (2000), pàg. 428-430.

<sup>33</sup> La redacció actualment en vigor de l'annex II prové de la Llei 6/2001, de 8 de maig, de modificació del Reial decret legislatiu 1302/1986, de 28 de juny, d'avaluació d'impacte ambiental.

<sup>34</sup> García Ureta (1994), pàg. 228 i seg.

<sup>35</sup> Aranzadi RJ 1994\10023.

<sup>36</sup> Entre d'altres, STS de 14 d'abril de 1998 (RJ 1998\3633) i d'1 de febrer de 1999 (RJ 1999\2127).

<sup>37</sup> Com ho demostra el vot particular formulat per dos magistrats a la STS d'1 de febrer de 1999.

ambiental en el moment de dictar-se la sentència. Segons es desprèn de l'argumentació del Tribunal Suprem, es va fer l'abril de 1989 i va ser aportat a les actuacions de suspensió cautelar de l'acte recorregut. El problema era que l'«estudi» no només era posterior a l'autorització de la línia (no impugnada), sinó a la declaració d'utilitat pública (acte objecte del recurs). Tanmateix, el Tribunal Suprem afirma el següent:

«[el conjunt d'informes] no pot ser desqualificat pel simple fet de ser posterior a l'acord del Consell de Ministres aquí impugnat, ja que l'informe es refereix a dades geogràfiques i mediambientals que, en tant que objectius, són manejables en qualsevol moment i il·lustren la decisió administrativa que s'ha pres».

Només en segon lloc i, a més, d'una manera una mica tangencial, hi apareix la qüestió de l'annex II:

«L'activitat de transport d'energia elèctrica mitjançant línies aèries es preveu a l'annex II (número 3, lletra *b*) de la Directiva 1985/337/CEE, de 27 juny de 1985, relativa a l'avaluació de les repercussions de determinats projectes públics i privats sobre el medi ambient. Aquest annex II fa referència als projectes previstos a l'apartat 2 de l'article 4, és a dir, a aquells que s'han de sotmetre a una avaluació d'impacte ambiental només quan els estats membres considerin que les seves característiques ho exigeixen».

En la Sentència de 14 d'abril de 1998 se cita implícitament la sentència de 1994, reproduint termes literals, per afirmar que l'obligació de l'avaluació d'impacte ambiental de les línies aèries de transport d'electricitat no havia estat incorporada al dret espanyol pel Reial decret legislatiu 1302/1986, a més d'afirmar que en el cas sí que hi havia hagut de fet un estudi d'impacte ambiental, encara que no s'hagués completat el procediment. Citant un informe del Ministeri d'Indústria s'assenyala el següent:

«En relació amb l'impacte ambiental que provocarà la instal·lació, l'empresa sol·licitant va elaborar un estudi d'implantació de la línia elèctrica» en què es recullen «les accions necessàries, quant a traçat, mètodes constructius i programa de vigilància, que porten a minorar la lesió als valors específics».

Certament, en la sentència es posa l'èmfasi en els aspectes substantius, en la possible existència d'una vulneració real de la integritat del medi ambient o d'altres valors constitucionals connexos<sup>38</sup> però, davant l'absència d'una al·legació plausible d'afecció a interessos ambientals, el Tribunal Suprem rebutja anul·lar per defectes formals.

El canvi en la jurisprudència es va plasmar en les sentències del Tribunal Suprem d'1 d'abril de 2002.<sup>39</sup> En aquesta ocasió es va entendre que l'omissió de l'avaluació d'impacte ambiental comportava la nul·litat de ple dret de les declaracions d'utilitat pública d'una subestació elèctrica i de modificacions en el traçat d'una línia d'alta tensió.<sup>40</sup> És a dir, es va passar a una interpretació extensiva de l'obligatorietat de l'avaluació ambiental i, el que potser és més important, a una solució més dràstica per als incompliments.

L'evolució s'argumenta amb el canvi normatiu: per mitjà de la Llei 54/1997, de 27 de novembre, del sector elèctric, disposició addicional dotzena, s'havia modificat el Reial decret legislatiu 1302/1986, ampliant la llista

<sup>38</sup> «El Tribunal ha examinat amb especial atenció, donada l'extraordinària importància que té, l'al·legat referent a la repercussió negativa de l'acord impugnat sobre la salut, el medi ambient, la qualitat de vida, l'economia agrícola i ramadera, la creació de llocs de treball i la riquesa monumental. Tanmateix, llevat d'algunes afirmacions contingudes en la breu exposició que es duu a terme en l'apartat de fets de la demanda, no hi ha en l'expedient administratiu ni en les actuacions d'aquest procés cap prova que acrediti la realitat d'aquelles afirmacions. Les «nombroses dades científiques de què disposem avui en dia», per utilitzar les expressions de la demanda, els llibres, publicacions i investigacions a què també es fa referència de manera imprecisa en aquest escrit, no han estat portats al procés per qui tenia la càrrega processal de fer-ho (art. 504 i 505 LECiv)».

<sup>39</sup> STS (Sala contenciosa administrativa, secció 3a) d'1 d'abril de 2002, recurs contenciós administratiu núm. 861/2000, ponent Óscar González González, RJ 2002/9950. Aquesta sentència és àmpliament citada en les altres dues de la mateixa data, sala i secció: la que té com a origen el recurs núm. 860/2000, ponent Francisco Trujillo Mamely, RJ 2002/9410; i la que resol el recurs contenciós administratiu núm. 1244/2000, ponent Segundo Menéndez Pérez, RJ 2002/9885.

Aquestes sentències van ser comentades per Fuertes (2002), pàg. 265 i seg.

<sup>40</sup> La declaració de nul·litat radical ha estat criticada per Fuertes (2002), pàg. 271-272. Aquesta autora addueix que, en ocasions anteriors, el Tribunal Suprem havia declarat una nul·litat simple o anul·labilitat. Cita en aquest sentit les sentències de 13 de gener de 1988 (RJ 231), a propòsit d'una llicència municipal atorgada sense estudi d'impacte, o de 31 de gener de 2000 (RJ 668), que va anul·lar la realització de pistes forestals que podien afectar l'ós bru.

de projectes i incloent a l'annex I l'activitat de «construcció de línies aèries d'energia elèctrica amb una tensió igual o superior a 220 kV i una longitud superior a 15 km». El Tribunal Suprem reconeix que en la mateixa disposició s'estableix —apartat segon— la no-aplicació als expedients d'autorització de línies iniciats anteriorment a l'entrada en vigor de la Llei, però —afirma— «és indubtable que aquella inclusió implica un reconeixement que aquestes instal·lacions afecten el medi ambient». A més, la Directiva 1997/11/CE, de 3 de març, havia modificat la Directiva 1985/337/CEE, aclarint que els legisladors nacionals no estan facultats per eximir del procediment d'avaluació d'impacte ambiental blocs o grups sencers de projectes inclosos a l'annex II i limitant les seves facultats a establir l·lindars la superació dels quals faci preceptiva l'avaluació o la determinació de la seva necessitat mitjançant un estudi *ad hoc*. D'altra banda, en el moment de dictar-se l'actuació impugnada havia transcorregut el termini de transposició de la nova directiva, per la qual cosa era aplicable directament.

Posteriorment, davant el retard l'aprovació de la Llei 9/2006, de 28 d'abril, sobre avaluació dels efectes de determinats plans i programes en el medi ambient, el Tribunal Suprem adopta una posició bel·ligerant en la protecció del medi ambient, exigint per a determinats plans urbanístics una avaluació d'impacte ambiental, quan només era aplicable l'avaluació estratègica.<sup>41</sup> La diferència entre un instrument i l'altre és fonamentalment de procediment, fins al punt que algun autor els considera instruments substancialment iguals.<sup>42</sup> Tanmateix, les diferències en els requisits procedimentals són importants: la participació dels agents amb incidència ambiental tindria un contingut major en el procés d'avaluació estratègica que en el d'avaluació de l'impacte ambiental.<sup>43</sup> En tot cas, el que estableix la Directiva 2001/42, de 27 de juny, és una exigència d'avaluació ambiental de plans i programes en determinades matèries caracteritzades pel seu impacte territorial i, per tant, es tracta d'un procediment d'avaluació allunyat, expressament, de la minuciositat del projecte concret.<sup>44</sup> Del termini límit de transposició previst es desprèn que a Espanya aquesta exigència resulta aplicable a aquells plans o a programes compresos dins l'àmbit de la Directiva si el seu primer acte preparatori formal ha estat posterior al 21 de juliol de 2004, malgrat el retard en la transposició.<sup>45</sup> El Tribunal Suprem va mantenir aquesta posició en la Sentència de 7 de juliol de 2004,<sup>46</sup> a propòsit del Pla director de l'aeroport de Barcelona (en l'entorn del qual hi havia una ZEPA aprovada prèviament), afirmant que davant la inexistència d'un procediment aplicable d'avaluació ambiental de plans no es podia acudir a l'establert per als projectes, pronunciant-se negativament per la doctrina.<sup>47</sup>

Per contra, en les sentències de 30 d'octubre de 2003 i de 3 de març de 2004,<sup>48</sup> el Tribunal Suprem afirma que una modificació de Pla general (el de Cartagena) i una revisió d'aquest mateix pla s'haurien d'haver sotmès a avaluació d'impacte ambiental, omissió que en determina la invalidesa. En ambdós casos va ser confirmada la sentència anul·latòria del Tribunal Superior de Justícia de Múrcia, el qual s'havia basat en diversos motius i, pel que fa a l'avaluació d'impacte ambiental, no només en la infracció de la legislació estatal, sinó també en

<sup>41</sup> Vid. Escartín (2005), pàg. 186.

<sup>42</sup> Agudo (2004), pàg. 266. Sobre el règim jurídic de les avaluacions ambientals estratègiques, Garrido (2004), pàg. 69-87; Cuyás (2007); Agudo (2007), pàg. 89-112; Sanz Rubiales (2007), pàg. 47-73.

<sup>43</sup> Escartín (2005), pàg. 176, en nota.

<sup>44</sup> Escartín (2005), pàg. 178.

<sup>45</sup> Escartín (2005), pàg. 181.

<sup>46</sup> RJ 2004, 6506.

<sup>47</sup> Lazcano i García Ureta (2005), pàg. 133.

<sup>48</sup> Respectivament, RJ 2003/7974 i RJ 2004/1455. Les sentències van ser dictades per la secció 5a de la Sala Tercera i en ambdues va ser ponent el senyor Pedro J. Yagüe Gil. Aquestes sentències són comentades per Escartín (2005), pàg. 185 i seg.



l'obligació que derivaria de l'autonòmica.<sup>49</sup> Ja sigui per l'afany d'extrapol·lar la seva doctrina a tot el territori nacional, o bé per la derogació dels preceptes autonòmics que estableixen l'obligació d'avaluar l'impacte ambiental de determinats plans urbanístics, posterior a l'aprovació dels impugnats però anterior a la data de la sentència, el Tribunal Suprem deixa de banda la legislació regional —que oferia una resposta inequívoca— i se centra en l'estatal. En aquesta, el Tribunal Suprem dedueix la necessitat d'avaluació d'impacte ambiental per a supòsits com els enjudiciats del que estableix la disposició addicional segona de la Llei 4/1989, de 27 de març, de conservació dels espais naturals i de la flora i fauna silvestres, a través de la qual s'amplia la llista d'activitats sotmeses a avaluació d'impacte ambiental que conté l'annex I del Reial decret legislatiu 1302/1986, amb la inclusió de les transformacions d'ús del sòl que impliquin l'eliminació de la coberta vegetal arbustiva o arbòria i suposin un risc potencial per a les infraestructures d'interès general de la Nació, o, en tot cas, quan les transformacions esmentades afectin superfícies superiors a 100 hectàrees; en aquest darrer supòsit se subsumirien els casos enjudiciats.

L'objecció òbvia és que el que se sotmet a avaluació d'impacte ambiental en la legislació citada són els projectes i, en el cas de l'urbanisme, cal pensar, els projectes d'urbanització. Però el Tribunal Suprem rebutja aquesta objecció amb l'argument següent:

«no seria lògic posposar aquest estudi a un altre moment posterior (v.g. aprovació de programes d'actuació, o del Pla parcial, o del Projecte d'urbanització), quan només resten actuacions d'execució del Pla general, amb el risc que, ja sigui per raons mediambientals apreciades posteriorment, el Pla no pugui ser executat, o bé es devaluï o es minimitzin les raons mediambientals per no deixar inoperant el Pla. La primera actuació administrativa que canvia l'ús del sòl és el Pla general i ell és qui modifica dràsticament el seu règim jurídic. En conseqüència, fins i tot abans de l'aprovació inicial, tan aviat com siguin clares les línies generals de l'avanç o projecte del Pla, aquest s'ha de sotmetre a una avaluació d'impacte ambiental, ja que només així l'Administració planificadora (en l'aprovació inicial) i els ciutadans en general (en la informació pública) podran tenir la il·lustració suficient sobre les conseqüències de les transformacions anunciades en el medi ambient».

La qüestió és si el Tribunal Suprem es va excedir amb la seva ampliació «interpretativa»: el que estableix la legislació estatal d'impacte ambiental és la submissió a aquest tràmit de projectes que comportin una transformació «física» (no merament «jurídica») dels usos del sòl i això implica que en l'àmbit urbanístic hi ha projectes que podran ser avaluats, però és difícil admetre la consideració d'un pla general com un projecte, perquè la transformació física mai no podrà tenir lloc sense l'aprovació prèvia de projectes en sentit propi.<sup>50</sup>

Tanmateix, el Tribunal Suprem refermaria la seva posició amb la Sentència de 15 de març de 2006.<sup>51</sup> El Tribunal Superior de Justícia de Castella i Lleó havia desestimat el recurs contra un pla parcial, basat en la realització de l'avaluació simplificada d'impacte ambiental posteriorment a la seva aprovació definitiva. Tanmateix, el

<sup>49</sup> Concretament, de l'annex I, 1, n de la Llei 1/1995, de 8 de març, de protecció del medi ambient de la Regió de Múrcia, en la seva redacció original: «Planejament urbanístic: Plans generals municipals d'ordenació urbana, normes subsidiàries i complementàries de planejament, i les seves revisions, així com les modificacions que redueixin la superfície de sòl no urbanitzable o incrementin el sòl industrial».

En la sentència se cita també en aquest sentit la Llei 4/1992, de 30 de juliol, d'ordenació i protecció del territori de la Regió de Múrcia, que no regula, però, els plans urbanístics. D'altra banda, l'annex I, 1, n de la Llei 1/1995, de protecció del medi ambient, va ser derogat per mitjà de la Llei 1/2001, de 24 d'abril, del sòl de la Regió de Múrcia. Als articles 48 i 49 d'aquesta Llei es regulava en lloc seu l'estudi d'impacte territorial, que en els casos en què fos exigible per altres normes podia comprendre l'avaluació d'impacte ambiental. La Llei 1/2001 ha estat substituïda pel Decret legislatiu 1/2005, de 10 de juny, pel qual s'aprova el text refós de la Llei del sòl de la Regió de Múrcia, que ha entrat en vigor el 9 de gener de 2005 i els articles 48 i 49 de la qual coincideixen literalment amb els del text derogat.

<sup>50</sup> Escartín (2005), pàg. 188.

<sup>51</sup> RJ 2006/2308. Sentència també de la secció 5a de la Sala contenciosa administrativa, de 15 de març de 2006, ponent Rafael Fernández Valverde.

Tribunal Suprem estima el recurs en considerar que l'avaluació d'impacte ambiental és un requisit inesmorable. Al contrari, interpretant la legislació autonòmica,<sup>52</sup> el Tribunal Superior de Justícia havia arribat a la conclusió que l'existència de l'avaluació d'impacte seria necessària per a la fase d'execució, però no per a l'aprovació del pla. Però el Tribunal Suprem parteix de la Directiva 1985/337/CEE, del Consell, de 27 de juny, en la qual no se sotmetien a avaluació els plans i programes, sinó només determinats projectes, públics o privats. Tanmateix, la Directiva 2001/42/CE va suposar el pas de l'avaluació d'impacte ambiental a l'avaluació estratègica ambiental, que comporta l'examen previ dels efectes previsibles de determinats plans i programes en l'ambient, per «contribuir a la integració d'aspectes mediambientals en la preparació i l'adopció de plans i programes a fi de promoure un desenvolupament sostenible», el termini de transposició de la qual, incomplet, havia expirat el 21 de juliol de 2004.

El Tribunal Suprem cita la Sentència de 19 de juliol de 2004<sup>53</sup> —relativa no a un pla urbanístic, sinó a un pla gestor de residus— per aplicar un concepte ampli de «projecte» com «tot document tècnic que defineix o condiona de manera necessària, particularment referent a la localització, la realització de plans i programes, la realització de construccions o d'altres instal·lacions i obres» (annex I del Reial decret 1131/1988). D'acord amb aquest raonament, és exigible l'avaluació d'impacte ambiental quan la localització d'una determinada instal·lació ja estigui determinada en el Pla i el projecte futur no pugui variar-la en absolut, ja que «és propi de la naturalesa d'estudis d'impacte ambiental que especifiquin les diferents alternatives de la solució adoptada». No és cap pronunciament aïllat: amb cita literal d'aquesta sentència, en la de 27 de juny de 2007,<sup>54</sup> també a propòsit de la impugnació d'un pla de residus —concretament, un projecte sectorial d'incidència supramunicipal per a la gestió de residus urbans—, en el qual es preveia *un emplaçament concret per al Centre de Tractament de Residus Urbans*, el Tribunal Suprem va considerar aplicable i infringida la RAMINP, i incomplerta la normativa que regula l'avaluació d'impacte ambiental, amb la conseqüència inevitable de la declaració de nul·litat.

## 2. La reafirmació de l'efecte invalidant de l'omissió o la realització greument defectuosa

En tots els casos, aprovació de plans de gestió de residus o de plans urbanístics, les declaracions d'impacte ambiental no poden ser considerades requisits susceptibles d'esmena *a posteriori*. Al contrari, «el seu caràcter necessàriament previ i determinant de molts aspectes de l'autorització, a més de «contingut material», que «pot determinar fins a la ubicació del projecte», impedeixen «validar o reparar a posteriori una aprovació del planejament duta a terme sense prendre en consideració, de manera prèvia i necessàriament, la declaració d'impacte ambiental esmentada».<sup>55</sup>

La declaració d'impacte ambiental, raona el Tribunal Suprem, és la plasmació d'un judici prospectiu dels organismes competents en medi ambient, per mitjà del qual es dilucida si un projecte és convenient des d'un punt de vista ambiental i, en cas que sigui així, les condicions que s'han d'establir per a la protecció del medi ambient i dels recursos naturals. És essencial que aquest judici tècnic es posi a disposició de l'òrgan competent per autoritzar el projecte i fer-lo públic. L'òrgan competent per autoritzar pot discrepar de l'avaluació ambiental,

<sup>52</sup> Decret legislatiu 1/2000, de 18 de maig, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'avaluació d'impacte ambiental i auditories ambientals de Castella i Lleó, article 16.2, d'acord amb el qual «la declaració d'impacte ambiental ha de determinar, només a efectes ambientals, la conveniència d'executar o no el projecte i, en cas afirmatiu, ha de fixar les condicions en què s'ha d'executar, que formaran un tot coherent amb les exigides per l'autorització del projecte».

<sup>53</sup> RJ 2004, 5405. Sala contenciosa administrativa, secció 5a, ponent Pedro José Yagüe Gil, recurs de cassació núm. 3080/2001.

<sup>54</sup> Recurs núm. 8668/2003, ponent Rafael Fernández Valverde.

<sup>55</sup> En aquest sentit es poden citar, entre d'altres, les sentències del Tribunal Suprem de 17 de novembre de 1998 (RJ 1998, 10522), de 13 i 25 de novembre de 2002 (RJ 2002, 10506), d'11 de desembre de 2002 (RJ 2003/1985), de 13 d'octubre de 2003 (RJ 2003, 8871) i de 21 de gener de 2004 (RJ 2004, 5665).

tant pel que fa a la conveniència d'executar el projecte com a les condicions, discrepància que ha de ser resolta pel Consell de Ministres o pel Consell de govern de la Comunitat Autònoma. D'acord amb el Tribunal Suprem, en la sentència esmentada de 19 de juliol de 2004:

«Així, d'aquell conjunt normatiu resulten dues conclusions que en bona lògica semblen imposar-se i que són importants, sens dubte, per decidir sobre la qüestió que s'examina: una d'elles és que la DIA no es configura pròpiament com un acte autoritzatori més, que en concurrència amb un altre o altres s'hagi d'obtenir perquè el projecte pugui ser dut a terme; aquest, en el que ara importa, queda subjecte a un únic acte autoritzatori que integrarà al seu contingut les determinacions de la DIA o del Consell de Ministres o l'òrgan de govern de la Comunitat Autònoma, segons que no existeixi o existeixi aquella discrepància (són les condicions mediambientals que al final resultin, bé directament de la DIA, bé de la decisió resolutòria de la discrepància, les que han de formar un tot coherent amb les exigides per a l'autorització del projecte —art. 18.2 del Reial decret— i les que tindran el mateix valor i eficàcia que la resta de condicions de l'autorització —art. 27 de la norma reglamentària esmentada); i una altra, que el contingut de la DIA no constitueix, per tant, la decisió última de l'Administració, ni sobre la conveniència d'executar el projecte, ni tampoc sobre les condicions mediambientals a què s'hagi de subjectar».

En el que insisteix el Tribunal Suprem és en la necessitat de motivar les decisions discrepants de les recomanacions contingudes en la declaració d'impacte ambiental, la qual cosa comporta l'omissió de la motivació la declaració d'invalidesa de la resolució.<sup>56</sup>

Tanmateix, qualsevol irregularitat en l'elaboració o la formulació de l'avaluació ambiental no comportarà la nul·litat de la resolució recaiguda en el procediment principal, a banda que correspon a l'impugnador argumentar la rellevància o influència que hi hagin pogut tenir les irregularitats denunciades. En la Sentència de 20 de desembre de 2006<sup>57</sup> s'examina el recurs de cassació contra la Sentència de 29 de novembre de 2003 del Tribunal Superior de Justícia de Castella i Lleó, que havia desestimat el recurs contenciós administratiu contra la resolució de la Junta de Castella i Lleó per la qual es va declarar d'utilitat pública i es va aprovar el projecte d'instal·lació d'una línia elèctrica aèria de 132 kW. La demanda es basava en el caràcter d'avaluació «simplificada» de la que s'havia realitzat, quan l'exigible era l'«ordinària», la qual cosa es plasmava en la falta d'estudi d'alternatives tècniques i de traçat. Un paràgraf molt significatiu de l'argumentació de la sentència d'instància, transcrit pel Tribunal Suprem, seria el següent:

«l'absència d'alternativa no sempre suposa la nul·litat del procediment, sinó que cal atènyer-se a cada cas concret, ja que òbviament s'haurà d'elegir la forma d'explotar i traslladar els recursos naturals de la manera més racional possible i que ocasioni menys perjudicis al medi ambient, d'una manera que en cas que sigui possible optar entre un espai d'especial interès i un altre de degradat, s'elegeixi sempre aquest últim per a la realització de determinades activitats; això no comporta que sempre existeixin aquestes alternatives i que si aquestes no es presenten no es pugui tramitar la sol·licitud. En aquest sentit són significatives les sentències del TSJ del País Basc de 19 de maig de 1999, que fan recaure en la part recurrent la càrrega d'acreditar l'existència de les alternatives esmentades al traçat, i la del TSJ de Astúries de 18 de juny de 2002, que s'expressa en un sentit similar».

El Tribunal Suprem s'adscriu a aquesta posició, encara que formulant-la en termes més genèrics, en les sentències de 14 d'abril de 1998<sup>58</sup> i d'11 de febrer de 2004:<sup>59</sup> la prova de l'impacte ambiental negatiu correspon

<sup>56</sup> STS (Sala contenciosa administrativa, secció 5a) de 30 de setembre de 2008, ponent Pedro José Yagüe Gil, recurs de cassació núm. 4675/2004.

<sup>57</sup> Sala contenciosa administrativa, secció 6a. Recurs núm. 765/2004, ponent Margarita Robles Fernández.

<sup>58</sup> Sala contenciosa administrativa, secció 3a, ponent Fernando Ledesma Bartret. Recurs núm. 305/1995.

al recurrent, essent insuficient una mera cita dels preceptes legals que es consideren infringits, quan es faci sense precisar quina és la vulneració concreta que es considera produïda. A més, el judici sobre el compliment dels requisits procedimentals mínims s'haurà de fer amb criteris estrictament jurídics i no d'oportunitat o conveniència: que hi hagi una tramitació preferible no converteix en anul·lables les alternatives, com es ressalta en la Sentència de 16 de maig de 2008.<sup>60</sup>

D'altra banda, l'anul·lació de l'aprovació d'un projecte per omisió de l'avaluació d'impacte ambiental no comporta la invalidesa de les actuacions prèvies, essent perfectament vàlid sotmetre el projecte a una nova avaluació d'impacte ambiental una vegada reparades les deficiències, com assenyala la Sentència de 29 de gener de 2008.<sup>61</sup>

Una declaració d'impacte ambiental posterior a l'aprovació d'un pla urbanístic, encara que anterior a la del projecte d'urbanització, és determinant per a l'anul·lació en el cas conegut de Las Navas del Marqués, tot i que en aquest cas la sentència és d'un Tribunal Superior de Justícia.<sup>62</sup> S'ha de tenir en compte que es tractava d'un sòl no urbanitzable especialment protegit pel seu valor paisatgístic i forestal, pròxim a zones d'implantació d'espècies protegides, com l'àguila imperial o la cigonya negra. Tanmateix, una conseqüència indesitjada de pronunciaments com aquest seria el recurs a l'aprovació legislativa del que no són sinó plans urbanístics, a fi de blindar les decisions polítiques del control jurisdiccional.<sup>63</sup>

### **Bibliografia citada:**

ROSA MORENO, Juan (1993): *Régimen jurídico de la evaluación de impacto ambiental*, Trivium, Madrid.

GARCÍA URETA, Agustín (1994): *Marco jurídico de la evaluación de impacto ambiental: el contexto comunitario y estatal*, IVAP, Oñati.

VELASCO CABALLERO, Francisco (1995): «La protección del medio ambiente ante el Tribunal Europeo de Derechos Humanos en el caso López Ostra contra España», a *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 45, pàg. 305-324.

COLOM PIAZUELO, E. (1997): *El transporte de energía eléctrica (Régimen jurídico de la nueva regulación de la energía)*, Civitas, Madrid.

COLOM PIAZUELO, Eloy (1998): *La expropiación forzosa en el sector eléctrico*, Cedecs, Barcelona.

QUINTANA LÓPEZ, Tomás (2000): «La evaluación de impacto ambiental en la jurisprudencia», a *Revista de Administración Pública*, núm. 153, pàg. 421-440.

FUERTES LÓPEZ, Mercedes (2002): «Evaluación de impacto ambiental e instalaciones eléctricas», a *Revista Española de Derecho Administrativo*, núm. 114, pàg. 265-273.

LOZANO CUTANDA, Blanca (2002): «La ecologización de los derechos fundamentales: la doctrina López Ostra c. España, Guerra y otros c. Italia y Hatton y otros c. Reino Unido del TEDH y su recepción por nuestro TC», a *Revista Española de Derecho Europeo*, núm. 1, pàg. 175-205.

<sup>59</sup> Sala contenciosa administrativa, secció 3a, ponent José Manuel Bandrés Sánchez-Cruzat. Recurs núm. 204/2002.

<sup>60</sup> RJ 2008\4094. STS (Sala contenciosa administrativa, secció 3) de 16 de maig de 2008, ponent Manuel Campos Sánchez-Bordona. Recurs de cassació núm. 858/2006.

<sup>61</sup> RJ 2008, 453. Sala contenciosa administrativa, secció 3a, ponent José Manuel Bandrés Sánchez-Cruzat. Recurs de cassació núm. 9628/2003.

<sup>62</sup> Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Castella i Lleó, seu de Burgos (Sala contenciosa administrativa, secció 1a), de 29 de setembre de 2006. Recurs contenciós administratiu núm. 535/2003. Repertori Aranzadi RJCA 2007/174.

<sup>63</sup> Bouazza (2008), pàg. 259-273.

- QUINTANA LÓPEZ, Tomás (2002): «La evaluación de impacto ambiental», a T. QUINTANA LÓPEZ (dir.), *Comentario a la legislación de impacto ambiental*, Civitas, Madrid, pàg. 31-95.
- LÓPEZ RAMÓN, F. (2003): «Evaluación de impacto ambiental de proyectos del Estado», a *Revista de Administración Pública*, núm. 160, pàg. 11-47.
- AGUDO GONZÁLEZ, Jorge (2004): *Incidencia de la protección del medio ambiente en los usos del suelo*, Bosch, Barcelona.
- TUR AUSINA, Rosario (2004): «Contaminación acústica, derechos fundamentales y calidad de vida medioambiental: STEDH Moreno Gómez c. España, de 16 de noviembre de 2004», a *Revista Europea de Derechos Fundamentales*, núm. 4, pàg. 157-176.
- GARRIDO CUENCA, Nuria (2004): «La evaluación ambiental estratégica de políticas, planes y programas», a *Revista Aranzadi de Derecho Ambiental*, núm. 5, pàg. 69-87.
- ALMODÓVAR IÑESTA, María (2005): «Comentario a la Sentencia del Tribunal Europeo de Derechos Humanos de 16 de noviembre de 2004 (asunto Moreno Gómez c. España)», a *Revista Aranzadi de Derecho Ambiental*, núm. 7, pàg. 161-165.
- LAZCANO BROTONS, Íñigo y GARCÍA URETA, Agustín (2005): «Evaluación ambiental de planes y zonas de especial protección de aves silvestres (Comentario a la Sentencia del Tribunal Supremo de 7 de julio de 2004)», a *Revista Aranzadi de Derecho Ambiental*, núm. 8, pàg. 125-133.
- ARANA GARCÍA, Estanislao (2005): «La flexible valoración de la prueba por el Tribunal Europeo de Derechos Humanos en procesos sobre el ruido: el asunto Moreno Gómez de 16 de noviembre de 2004», a *Revista Española de Derecho Europeo*, núm. 14, pàg. 283-296.
- ESCARTÍN ESCUDÉ, Víctor (2005): «La evaluación ambiental como técnica de control de la planificación urbanística y territorial», a *Revista Aragonesa de Administración Pública*, núm. 27, pàg. 175-189.
- PAREJA LOZANO, Carles (2006): «La evolución del derecho urbanístico en el suelo rústico o no urbanizable», a *Revista de derecho urbanístico y medio ambiente*, núm. 225, pàg. 295-322.
- CUYÁS PALAZÓN, Mercedes (2007): *Urbanismo ambiental y evaluación estratégica*, Barcelona, Atelier.
- AGUDO GONZÁLEZ, Jorge (2007): «Contrariedades y problemas derivados de la aplicación inmediata de la evaluación estratégica ambiental a los planes urbanísticos», a *Revista Aranzadi de Derecho Ambiental*, núm. 11, pàg. 89-112.
- SANZ RUBIALES, Íñigo (2007): «Notas sobre el régimen jurídico de la evaluación estratégica de planes en la Ley 9/2006», a *Revista Aranzadi de Derecho Ambiental*, núm. 12, pàg. 47-73.
- GARCÍA ÁLVAREZ, Gerardo (2007): «Algunas consecuencias del reconocimiento constitucional del derecho a un medio ambiente adecuado en la jurisprudencia del Tribunal Supremo», a *Revista Aragonesa de Derecho Administrativo*, núm. 31, pàg. 11-46.
- LÓPEZ RAMÓN, Fernando (2007): «Principios generales y urbanismo sostenible en la Ley del Suelo 8/2007, de 28 de mayo», a *Revista de Urbanismo y Edificación*, núm. 16, 2007, pàg. 15-22.
- BOUAZZA ARIÑO, Omar (2008): «Desclasificación por Ley singular de espacios naturales protegidos y derechos procesales: el caso de la Ciudad del Medio Ambiente», a *Revista Española de Derecho Administrativo*, núm. 138, pàg. 259-285.
- DEL OLMO ALONSO, Jesús (2008): «Urbanismo y medio ambiente: panorama actual», a *Revista de derecho urbanístico y medio ambiente*, núm. 244, pàg. 103-178.
- PONCE SOLÉ, Juli (2008): «Planificación territorial y programación en materia de vivienda», a J. PONCE SOLÉ y D. SIBINA TOMÀS (coordinadores), *El derecho de la vivienda en el siglo XXI: sus relaciones con la ordenación del territorio y el urbanismo*, Madrid, Marcial Pons Ediciones, pàg. 255-293.

